

Futhark

International Journal of Runic Studies

Main editors

James E. Knirk and Henrik Williams

Assistant editor

Marco Bianchi

Vol. 6 · 2015

Published with financial support from the
Nordic Publications Committee for Humanist
and Social Sciences Periodicals (NOP-HS)

© Contributing authors 2016

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International License

All articles are available free of charge at
<http://www.futhark-journal.com>

A printed version of the issue can be ordered through
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-274828>

Editorial advisory board:

Michael P. Barnes (University College London), Klaus Düwel (University of
Göttingen), Lena Peterson (Uppsala University), Marie Stoklund (National
Museum, Copenhagen)

Typeset with Linux Libertine by Marco Bianchi

University of Oslo
Uppsala University

ISSN 1892-0950

Contents

Foreword	5
Staffan Fridell. Tendenser i skrifttecknens utveckling: Alfabet och runor	7
Levi Damsma and Arjen Versloot. Vowel Epenthesis in Early Germanic Runic Inscriptions	21
Per Holmberg. Svaren på Rökstenens gåtor: En socialsemiotisk analys av meningsskapande och rumslighet	65
Magnus Källström. Gravhällsfragmentet från Tornby i Fornåsa i Öster- götland och utvecklingen av några medeltida runformer	107
Michael P. Barnes. Two Recent Runic Finds from Orkney	143
Martin Findell. The Portormin (Dunbeath) Runestone	153

Short Notices

Magnus Källström. Till tolkningen av ristarsignaturen på G 343 från S:t Hans ruin i Visby	171
Magnus Källström. Den målade runtexten i Torpa kyrka (Ög 218)	177

Reviews

<i>Runestudier: Festskrift til Jan Ragnar Hagland</i> . Eds. Ivar Berg, Arnold Dalen, and Karin Fjellhammer. Reviewed by James E. Knirk	183
Lars Magnar Enoksen. <i>Runor: Mästarens handbok</i> . Reviewed by Henrik Williams	187
Contributors	193

Lars Magnar Enoksen. *Runor: Mästarens handbok*. Lund: Historiska media, 2015. 220 pp. ISBN 978-91-7545-317-0. SEK 198.

Reviewed by Henrik Williams

Lars Magnar Enoksen är en mycket produktiv författare med ett stort intresse inte minst för runor. Om detta ämne har han skrivit en rad böcker: *Lilla runboken: Introduktion till vikingatidens runor* (1995), *Runor: Historia, tydning, tolkning* (1998), *Skånska runstenar* (1999), *Vikingarnas egna ord* (2003), *The History of Runic Lore* (2011) och nu alltså *Runor: Mästarens handbok*. Av dessa har jag själv tidigare bara läst *Runor: Historia, tydning, tolkning*, se min recension i *Rig: Kulturhistorisk tidskrift* 1999.4: 247–249 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-24171>). Den boken ger trots vissa brister en god orientering i runkunskap och trycks också om med oregelbundna mellanrum. Faktum är att någon bättre svensk grundbok i ämnet inte finns. Sven B. F. Janssons *Runinskrifter i Sverige* (3 uppl., 1984; engelsk översättning av Peter Foote, *Runes in Sweden*, 2 uppl., 1987) är mindre anpassad som populärvetenskaplig presentation och finns dessutom sedan länge inte i bokhandeln. Att *Runor: Historia, tydning, tolkning* blev så pass bra som den är beror i hög grad på att boken fackgranskades av köpenhamnsrunologen Marie Stoklund. Sådan fackhjälp har Enoksen sedan dess synbarligen ansett sig kunna avstå från. Det är i så fall ett mycket olyckligt beslut.

Runor: Mästarens handbok inleds med korta avsnitt om runornas ålder, språk och historiska utveckling. Följer gör andra korta avsnitt om urnordiska, vikingatida och medeltida runor vilka sedan fördjupas i längre, exemplifierade avdelningar om respektive period.

Därefter följer en avdelning om det som kallas *trolldomsrunor*. Här ges ett par sidor introduktion innan den antaget magiska betydelsen för yngre futharkens olika runor beskrivs. Det är uppenbart att Enoksen i första hand bygger på de beteckningar runorna ges i olika rundikter, kombinerat med runtecknens ”trolldomsvarianter” hämtade från annat håll, ovisst vilket eftersom inga källhänvisningar ges. Sedan kommer bokens längsta avdelning om ”Moderna språk i runskrift” där olika ord på modern svenska återges med de olika runraderna, till exempel ”·sentrūm·i·kapařina·” (*Centrum i Catharina*, s. 166), ”·uksan·aR·uas·” (*yxan är vass*, s. 175 f.) och ”·zebran·stoppade·polisen·” (*zebran stoppade polisen*, s. 195), för att ta ett prov från varje period. De något märkliga exemplen är valda för att visa olika ortografiska möjligheter. Nyttan med framställningen är enligt min mening begränsad, men visst underhållningsvärde har detta och informationen här är i stort sett korrekt.

Avslutningsvis ges några mycket korta litteraturhänvisningar där bara Nordisk Kulturs *Runorna* (1933, red. Otto von Friesen), Johan Liljegrens *Run-lära* (1832)

Williams, Henrik. "Review of Lars Magnar Enoksen. *Runor: Mästarens handbok*. Lund: Historiska media, 2015. 220 pp. ISBN 978-91-7545-317-0."

Futhark: International Journal of Runic Studies 6 (2015, publ. 2016): 187–92.

© 2016 Henrik Williams.

This is an open-access article distributed under the terms of the CC BY-NC-ND 4.0 International License and available free of charge at <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-282363>.

och Enoksens egen bok från 1998 (se ovan) omnämns bland "Allmänna översikter" samt Ludvig Wimmers *Die Runenschrift* (1887), Finn Magnusens *Runamo og Runerne* (1841), Ènver Makaevs *The Language of the Oldest Runic Inscriptions* (1996) och Enoksens egen bok från 2011 (se ovan) bland "Specialinriktade verk". Som jag påpekade i min recension av hans tidigare bok är urvalet excentriskt och missriktat. Modern fackrunologisk litteratur saknas helt, och att kalla Makaevs bok "den bästa orienteringen över det urnordiska tungomålet" (s. 204) är att förtiga Wolfgang Krauses och andras insatser. Att Finn Magnusens egensinniga bok beskrivs som "en runologisk visdomskälla av sällan skådat slag" (s. 203) underskattar runologins landvinningar. Boken avslutas med ett ordregister och ett ämnesregister.

I denna recension kommer jag att begränsa mig till avsnitten som rör runornas användning till och med medeltiden. Varje period inleds med ett resonemang om de begrepp som Enoksen anser centrala. För exempelvis den vikingatida perioden anges de vara förvandlingsprocess, stavningssystem, vett och visdom, sammanslagning, talare, gudavigning, gudomlig kärlek, kraftdjur, viking, stridshem (om krigsrelaterade begrepp) samt progression (ortografisk reform). Det rör sig som synes om ett rätt osystematiskt urval.

Under till exempel kraftdjur meddelas (s. 77) att:

Av rovdjuren var ulv och björn eller rättare sagt **·ulfR·** respektive **·biarnaR·** de mest frejdade i äldre tider. Dessa kraftuttryck tjänade som personnamn och uttalades *ulfR* och *biarnaR*.

I ordet *ulfR* ligger *f*-ljudet närmare *v* än *f* då det befinner sig i slutet av en stavelse, medan *i*-ljudet närmar sig *j* i *biarnar* eftersom det står före en vokal. Utseendemässigt är **b**-runan det tecken som uppvisade störst variation under fornnordisk tid.

Som det framgår av citatet har Enoksen trots sin långa verksamhet som författare av runkunskapsböcker inte lyckats tillägna sig ens de mest rudimentära kunskaperna om runsvensk fonologi eller formlära. Att /f/ realiseras tonande i vissa ställningar beror på den fonetiska omgivningen, inte automatiskt av positionen i stavelseslut, och av någon anledning har Enoksen valt genitivformen av runsvenskans *biørn*. Förklaringarna är missledande och påståendet om **b**-runans variation obevisat och felaktigt. Dessutom undrar jag hur Enoksen vet att just varg och björn var de mest "frejdade" rovdjuren och på vilket sätt detta är "kraftuttryck". Även örnen och andra rovfåglar återfinns i runinskrifternas ordförråd, inte minst i personnamn.

Citatet är representativt för Enoksens framställningssätt och bokens sakinnehåll. Varje avsnitt av denna typ följs av en illustration bestående av de ord som har valts ut i fyra versioner av runskrift: långkvistrunor, stavlösa runor av sörmäländsk typ ("utformade av långkvistrunor", s. 25, det vill säga utan huvudstavar men med bibehållna bistavar), kortkvistrunor och stavlösa runor av hälsingetyp ("utformade av kortkvistrunor", s. 26). Särskilt den första versionen av stavlösa runor är förvånande, och genomgående gäller att vissa runtyper är hypotetiska snarare än belagda och att de ord som väljs oftast aldrig har skrivits som Enoksen

återger dem. Kritiken gäller också de sammanställningar av runformer under de olika perioderna s. 18–30. Här förvånar det varför vissa former har tagits med, till exempel en **f**-runa med något trubbigare vinklar på bistavarna, medan andra varianter inte nämns, exempelvis samma runa med något längre bistavar (s. 18). Av någon anledning ges (på samma sida) två **X**-runor och två **M**-runor som ser nästan identiska ut medan kända varianter av andra runor som **D**, **S** och **o** saknas. En urnordisk **k**-runa med formen **κ** och en stavlös runa med formen **o**, vilka ingår i uppställningar (s. 18 respektive 25), har i alla fall jag aldrig träffat på.

Generellt gäller att det är omöjligt att genomskåda principen för vilka runformer som återges och för vilka det anges vända varianter. Mycket litet hjälp ges till lekmanaläsaren vad gäller runors ljudvärden, och när sedan under genomgången av olika runbelägg det ges från två upp till fyra varianter av hur de skrivs blir det för en runolog förvirrande och för en lekman rimligen ännu värre. Jag antar att syftet är att lära läsaren känna igen olika runformer, och i så fall är det inte helt misslyckat. Men det kunde ha lösts på ett enklare sätt genom att strategiskt välja faktiska exempel på olika ords skrivning.

Som det bör ha framgått av denna recension är Enoksens bok full av faktafel, orimligheter, rent nonsens och obevisade påståenden. Bara på de 119 små och rätt glest satta sidorna som omfattar urnordiska, vikingatida och medeltida runor har jag räknat runt 250 felaktigheter, och då har jag inte kontrollerat en stor mängd tveksamma påståenden. Detta häpnadsväckande konstaterande kräver naturligtvis bevis och jag vill här också ge ytterligare exempel från några av de allra mest problematiska sidorna.

Under rubriken ”segliivat tecken” behandlas **p**-runan i äldre runtexter. Vi får bland annat veta (s. 47) att:

Bland de genuina bokstäverna hade **p**-runan längst beständighet och var det enda ålderdomliga tecken som senare integrerades i nordbornas latinska alfabet. Dess ljudvärde är *p/th*, ett läspande läte som fortfarande kännetecknar nordvästskandinaviska språk och förekommer i ordet **skiba** eller 'skida'.

Möjligan kan man bortse från det missledande påståendet om **p**-runan; exempelvis **i**-runan består lika länge och strängt taget lånar nordborna <**p**> från anglosaxisk bokstavsskrift, inte direkt från sin egen runrad. Att /θ/ behållits i nordvästskandinaviska (egentligen bara isländska) är ju korrekt men varför nämns inte engelska som nog är mer bekant för de allra flesta av bokens läsare? Det visar sig att detta förtigande av engelska språket är systematiskt. På s. 78 påstås att ”w-lätet [är] ett vanligt v, men skrivs 'w' för att betona dess släktskap med den urnordiska epokens sätt att tala”. Att /w/ kan vara ett fonem även under den aktuella perioden, vikingatiden, verkar vara författaren okunnigt och att /w/ i moderna germanska standardspråk bara bibehållits i engelskan utelämnas.

Sannolikt beror försummelsen på en viss chauvinism. På s. 83 påstås det:

De vikingatida runorna kännetecknades av en nedkortad futhark som var fullkomligt anpassad till tungomålet den brukades för. Den vikingatida munarten hade lämnat den

konsekventa vokal- och konsonantväxlingen. Fältet blev därmed fritt för ett modernare och mindre harmoniskt uttal, som med lätthet accepterade sammanhopningar av tre konsonanter i följd. Språket var likväl rent och klangrikt. Det var också fritt från låneord.

Det avslutande påståendet är oriktigt, vilket också framgår på s. 117. De inledande förklaringarna bygger delvis på det i och för sig riktiga konstaterandet att urnordiska innehåller osynkoperade vokaler och fler uttalslättnadsvokaler än vikingatida nordiska, men resonemanget är icke desto mindre märkligt, och hur vet för övrigt Enoksen något om språkets klang?

Framställningen är typisk för boken i sin helhet och den naiva tankegången återkommer på s. 100 där det om ”Vikingapoesi” heter:

Runinskrifter förmedlas ibland på vers, där allitteration och harmoniserande ändrim ger dem en lyrisk rytm. På ett kärnfullt vis förmedlas dramatiska människoöden utan ett uns av förskönande omskrivningar. Med sin fullkomliga acceptans av livets utgrundliga och förödande skiften ger den fornnordiska skaldekonsten en utmärkt inblick i vikingatidens osentimentala synsätt.

Allitteration och ändrim förekommer veterligen bara i en inskrift, U 214 Vallentuna kyrka, vilken behandlas på s. 102. Där påstås att ändrimmet är det äldsta exemplet i fornnordiska kväden, vilket är fel eftersom Egill Skallagrímssons *Höfuðlausn* är tidigare. Och visst finns det såväl ”förskönande omskrivningar” som sentimentala ”synsätt”, jfr bara Sö 179 Gripsholms *austarla ærni gāfu* ’österut matade örnen’ (det vill säga ’slaktade fiender’) och G 111 Ardre kyrkas *Dō ung frān ōformāgum* ’(Hon) dog ung, efterlämnande omyndiga barn’.

Låt oss dock gå tillbaka till behandlingen av **p**-runan. Belägget i **skīpa** tar Enoksen opåkallat som utgångspunkt för det följande:

Beträffande språkljudet uttalas **p**-runan här *ð/dh* eftersom det är ett ändläte. Ordet förknippas med ordet ’löpare’ eller **leubaR** som det förr uttalades eftersom *p*-ljudet inte används i äldre runskrift och samtliga diftongljud har två vokalrunor.

Enoksen hinner begå anmärkningsvärt många misstag i det korta textstycket, faktiskt är varje påstående här direkt felaktigt. Om **p**-runan här realiserar tonande (vilket är tveksamt så tidigt och bygger på en mindre etablerad tolkning av ordet) skulle det beror på att den står intervokaliskt och medialt, alltså inte finalt. Ordet ”förknippas” inte alls med **leubaz**, det råkar helt enkelt förekomma i samma runföljd som detta ord på Skärkindsstenen (vilken inte nämns i sammanhanget). Ingen har såvitt jag vet sammanställt **leubaz** med ’löpare’ och Enoksens tolkning är för övrigt av flera skäl omöjlig, inte minst för att ett urnordiskt ord motsvarande fornisländskans *hlaupari* naturligtvis skulle ha skrivits **hlau-** i början. Att *p*-ljudet inte förekommer i runskrift skall väl tolkas som att **p**-runan inte gör det, men att fonemet /p/ är ovanligt är inte samma sak som att det inte finns alls (jfr Björketorpsstenens **sba spā**, vilket Enoksen s. 63 dock tror markerar ett ”mjukare *p*-läte”). Själva **p**-runan förekommer också i Norden, om än inte i lexi-

kala ord (jfr Hogganviksstenens **aarpaa**). Slutligen skrivs inte alla diftonger med två vokalarunor, jfr Stentofstenens **lasaz lausar**.

På samma sida skriver Enoksen: ”Nordborna är välkända för sina **skipaleubaR** (’skidlöpare’) och ordet visar att detta transportsätt var vedertaget bland dåtidens runkunniga nordbor.” Tolkningen saknar som redan påpekats all grund och citatet visar dessutom att Enoksen tror att det rör sig om en pluralform. Varför ett ord med betydelsen ’skidlöpare’ i flertal skulle ristas på en runsten från folkvandringstid är för övrigt inget han förklarar.

Det är uppenbart att Enoksen tar sig rätten att lansera nya tolkningar av ord i fornspråket, något som i samtliga fall blir missvisande eller fullkomligt fel. Ytterligare exempel kan ges. Runföljden **ladawarijar** (Tørvika A), tolkar han (s. 51) som ’laduväktare’ trots att ordet *lada* skulle ha lytt *hlaðð-/hlaðu-* som förled. Kårstadsstenens **aljamarkiz** tolkar han (s. 46) som ’omfattar alla markområden’ och detta ’i betydelsen ’gränslös’ [vilket förmedlar] viktiga ledtrådar om dåtidens upptäckaranda och allmänna livsåskådning”. Hur det sistnämnda skulle vara möjligt inser jag inte. På s. 49 upplyses vi om att ”Runmålets längsta kända sammansatta ord är **runofahiraginakudo**, som kan delas upp i orden *runo-fahiraginaku-do*”. Nolebystenens runföljd är naturligtvis ingen sammansättning utan en sats, och något ord *raginaku* finns inte här. Slutet av *-kundō* uppfattar Enoksen dessutom som en ändelse *-do* som markerar ”att det är något som slutförs”. Han verkar tänka på det verbala preteritumsuffixet som kan ha formen *-dō*. Enoksen tror dessutom att *rūnōr* ”är det enda numera existerande ordet som överlevt intakt från urnordisk tid, även om ändelsevokalen vacklade under mellanperioden” (s. 43). Med det senare syftar han rimligen på runsvenskans *rūnar*, vilket utgår från singularformen *rūn* till skillnad mot nusvenskans *runor* som utgår från *runa*. Där emot finns det andra ord som har ”överlevt” oförändrade, t.ex. prepositionen *i*.

Av dessa få bland en uppsjö möjliga exempel bör det framgå att Enoksen saknar nödvändiga språkhistoriska kunskaper för att ge sig på att skriva en handbok om runinskrifter. Därmed blir också ordregistret (s. 207–218) oanvändbart på grund av dess opålitlighet. Över huvud taget saknar boken runologiskt värde. Forskaren kan inte ens lätt följa upp Enoksens påståenden eftersom inga runinskrifter identifieras i bokens början, några signum aldrig ges och inskriftsregister saknas. Jag återkommer nedan till den eventuella nyttan för lekmannaläsaren.

Vem mästaren är som nämns i undertiteln *Mästarens handbok* framgår av s. 202 där Enoksen tillskriver sig detta epitet och av pressmeddelandet från förlaget Historiska media där det står: ”När vi gav ut Lars Magnar Enoksens tidigare böcker om runor som e-böcker så hamnade de snabbt – och något oväntat – i säljtoppen för vår e-boksförsäljning. Vi beslöt oss då för att låta denna runmästare skriva en helt ny runbok, eftersom de svenska läsarna tycktes längta efter att tyda fornordiska tecken.”

Av denna reklamtext kan runologer dra flera lärdomar, både dystra och en mer uppmuntrande. Den senare handlar om det oerhört stora och otillfredsställda intresset för populärvetenskapliga framställningar och handböcker om runor och

om runtexternas innehåll. Det är på intet sätt Enoksens fel att runologerna inte kunnat eller orkat fylla detta behov. Han har förhoppningsvis gjort sitt bästa och vill säkert bara dela med sig av sitt stora runintresse, vilket är ytterst vällovligt. Men den som gör anspråk på att upplysa allmänheten har också ett ansvar för att informationen är korrekt även när den är förenklad och i alla fall att den inte är direkt missledande. Ändå vill jag inte i första hand lasta författaren för den bristande kvaliteten.

Runor: Mästarens handbok är utgiven på ett kommersiellt förlag, och av allt att döma, ett framgångsrikt sådant. Det måste ligga något ansvar på detta förlag för vilka produkter man släpper ifrån sig. Om förlaget bland sina redaktörer inte har någon med vare sig fackkunskaper eller ens tillräcklig allmänbildning för att bedöma rimligheten av den information som återfinns i ett bokmanus, bjuder anständigheten att förlaget anlitar en fackgranskare. Historiska media anser tydligen inte att detta behövs och gör sig därmed gravt medskyldigt till fördumningen av Sverige

År 1994 gav Kjell Aartun ut *Runer i kulturhistorisk sammenheng: En fruktbarhetskultisk tradisjon*. Boken väckte uppmärksamhet, men berättigade stark kritik från runologiskt håll. Aartun lyckades föra sina ovetenskapliga tokerier till torgs på ett etablerat förlag, Pax, vilket åtminstone idag skryter med att publicera "akademisk litteratur med høy kvalitet". Han hade också finansiella bidrag från norska staten och stöttades även akademiskt. Såvitt jag vet har inget beklagande från finansiärer eller förlag kommit över hur man kunde låta detta ske. Jag finner att i Sverige är det över 20 år senare fritt fram för att sprida samma typ av vilda spekulationer, och jag fruktar att Enoksens bok kan göra större skada än Aartuns eftersom den är mer lättläst och populär samt har bättre förlagsstöd. Det är bara att beklaga.

Man kan avslutningsvis ställa sig frågan om det är värt att lägga tid och kraft på att så pass ingående som jag har gjort kritiskt granska en oseriös bok. Själv tror jag det, om inte av något annat skäl än att jag inte känner till någon annan metod att motarbeta desinformation än genom att påpeka att den är just desinformation. Men vi måste också alla bli bättre på att skriva och publicera god populärvetenskap. Annars lämnar vi fältet fritt åt charlatanförlagens inkompetens och profit-hunger.